

Kubczak Jerzy, *Trackie a scytyjskie ozdoby rządu końskiego w układzie rotacyjnym*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1984, t. 1, s. 65–78.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.5>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55681>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

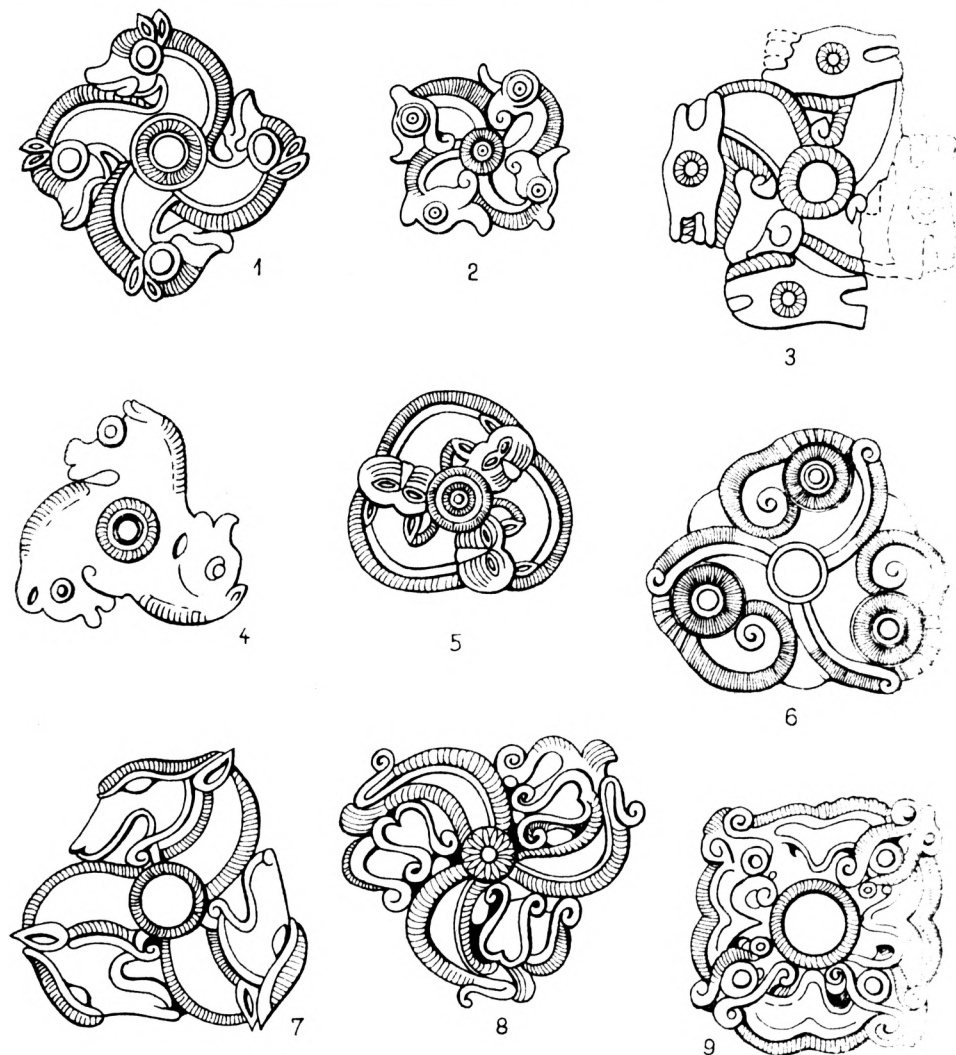
Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

TRACKIE A SCYTYJSKIE OZDOBY RZĘDU KOŃSKIEGO W UKŁADZIE ROTACYJNYM

JERZY KUBCZAK

Pośród znalezisk trackich i scytyjskich z IV wieku przed n.e. występują analogiczne blaszki, zwykle z połączanego srebra, przedstawiające cztery naprzeciwległe głowy końskie w układzie rotacyjnym (*tetraskeloi*) wokół centralnego umbra (ryc. 1,1 - 3; 2). Nie wdając się w rozbiór stylowy samych głów, podobnych w ogólnym traktowaniu, a różnych w detalach, należy zwrócić uwagę na towarzyszący ornament nacinany, jest on bowiem charakterystyczny dla wyrobów trackich¹. Poświadczają to ozdoby metalowe innych form zwierzęcych, rozpowszechnione w Tracji i znajdowane we współczesnych pochówkach scytyjskich, przy czym zazwyczaj odmienne od artystycznej wypowiedzi tradycyjnego scytyjskiego stylu zwierzęcego (ryc. 3; 4,2 - 6; 5,1 - 3, 5 - 6). Tak więc zewnętrzne oznaki wymienionych blaszek wskazują na pochodzenie trackie, manifestując wyraźne oddziaływanie kultury trackiej na scytyjską. Jednakże sama zbieżność określonych kształtów nie wyczerpuje problemu infiltracji kulturowej, wręcz przeciwnie — podobieństwo to ewokuje pewne kwestie ogólniejszej natury, jakie stale jeszcze nie doczekały się zadowalającej odpowiedzi w obszernej literaturze trako- i scytologicznej. Gruntownego omówienia wymagają mianowicie zagadnienia genezy oraz semantyki rzeczowego motywu „rotacyjnego”, w związku z jego praktycznym zastosowaniem. Samym ozdobom tego rodzaju poświęcono już co prawda sporo uwagi, ale głównie w aspekcie stylowym dekoracji teriomorficznej, przeciwstawiając to co trackie temu co scytyjskie. Opozycyjne stanowiska B. Filova i M. Rostov-

¹ D. Bereiu, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București 1974, s. 160; A. I. Meljukova, *K voprosu o vzaimosvjazjach skijskogo i frakijskogo iskusstva*, (w:) Skifosibirskij zverinyj stil v iskusstve narodov Evrazii, Moskva 1976, s. 116 i 121; A. Mancevič, *Ob uzdečkach frakijskogo tipa iz kurgana Oguz*, (w:) Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București 1980, s. 290. Zob. też: B. N. Mozolevskij, *Frakijskaja uzda iz Chominoj Mogily*, *Studia Thracica*, I, 1975; V. P. Vasilev, *Einige charakteristische und traditionelle Methoden in der thrakischen Toreutik*, Pulpudeva 3, Sofia 1980.

Ryc. 1. Blaszki „rotacyjne” z Tracji (V - IV w. p.n.e.)

1-2, 7-8 — Krajowa; 3 — Adżigol; 4 — Bragniczewo; 5 — Mezek; 6 — Wracu; 9 — Brzozowo. Srebro, Łeż (9) [Wg A. I. Meljukova, *K voprosu o vzaimosvjazach skifskogo i frakijskogo iskusstva*, (w:) *Skifo-sibirskij zverinyj stil v iskusstve narodov Evrazii*, Moskva 1976, ryc. 11: 1, 3-9, 11]

cewa zapoczątkowały nie słabnącą dyskusję nad trackim stylem zwierzęcym, przy czym pierwszy z wymienionych badaczy uznał go za samodzielne zjawisko kulturowe², drugi natomiast za odrośl stylu scytyjskiego³. Zapatrywania

² B. Filov, *Pamiatnici na trakijskoto izkustvo*, IAD, VI, 1916 - 1918, s. 30.

³ M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford 1922, s. 88; także M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin 1931, s. 535 nn.

Filova wznowili i rozwinęli m.in. D. Dimitrov, M. Čičikova, A. Milčev, D. Berciu, M. Conczewa i G. Kitov⁴, a specyficzną postawę badawczą zajęła A. Mancevič, uznając Trację za centrum wytwórczości toreutycznej Nadczarnomorza⁵. Poglądy Rostovceva znalazły szersze poparcie, zresztą w nawiązaniu do długoletniej tradycji badań kultury scytyjskiej. Reprezentatywne w tym względzie są opracowania H. Schmidta, K. Malkiny i A. Meljukovej⁶ oraz wypowiedzi K. Schefolda i M. Artamonova⁷. Najpełniej jednak owe kontrowersyjne ujęcia wyraziły się w ostatnich pracach I. Venedikova oraz wspomnianej A. Meljukovej, w których podjęto próbę wyjaśnienia obu rzeczonych stylów na szerokim podłożu historyczno-kulturowym⁸.

Poniższe uwagi nie zmierzają do ustaleń wiążących — ich celem jest wskazanie możliwości interpretacyjnych w odniesieniu do problemów dotąd niewystarczająco naświetlonych.

Błaszki metalowe w układzie rotacyjnym były częścią całego zestawu ozdób, głównie teriomorficznych, dekorujących rząd koński — i to zestawu paradnego, w jaki oblekano zwierzę towarzyszące zmarłemu w pochówku, o czym świadczą konkretne znaleziska (zob. ryciny). Błaszki te umieszczano na złączach rzemieni, najprawdopodobniej tylko ogłowia. Biorąc pod uwagę cenny materiał i staranne jego opracowanie, jak też motyw głów końskich oraz jego zastosowanie do wystroju koni złożonych w grobach najzamożniejszych Traków i Scytów, nieodparcie nasuwa się myśl o współzależności wszystkich tych zjawisk, co prowadzi do oczywistego wniosku, że koń pełnił znaczącą rolę w ideach funeralnych wspomnianych ludów. Sprecyzowanie odnośnych pojęć utrudniają

⁴ D. P. Dimitrov, *Materialnata kultura i izkustvoto na trakite prez rannata elinističeska epoha*, Arheologičeski otkrytija v B'lgarija, Sofija 1957, s. 64; M. K. Čičikova, *Zlatni i syrebryni s'krovišta ot B'lgarija*, Istorijsko-geografija, 1 - 2, 1967; A. Milčev, *Frakijsko-skifskie otnošenija i obrazovanie odriskoj deržavy*, (w:) Thracia II, Serdicæ 1974, s. 59; Berciu, o.c., passim; M. Conczewa, *Sztuka ziemi trackiej*, Warszawa 1979, s. 86 nn.; G. Kitov, *Stilevaja charakteristika pamjatnikov frakijskogo iskusstva s zomorfnyimi izobraženijami*, Pulpudeva 3, Sofia 1980.

⁵ Z wielu opracowań A. P. Mancevič poświęconych tej problematyce należy tu wskazać: *K voprosu o toreutike v skifskuju epochu*, VDI 1949/2; *Paradnyj mieč iz kurgana Solochoa*, (w:) Drevnie frakijcy v severnom Pričernomor'e, Moskva 1969; *Izobraženija „skifov” v juvelirnom iskusstve antičnoj epochi*, Archeologia, XXVI, 1976; *Ob uzdečkach...*

⁶ H. Schmidt, *Skythischer Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekannter Herkunft*, PZ, XVIII, 1927, K. Malkina, *Zu dem skythischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova*, PZ, XIX, 1928; Meljukova, *K voprosu o vzaimosvjazach...*

⁷ K. Schefold, *Der skythische Tierstil in Südrussland*, ESA, XII, 1938, s. 35; tenże, *Die iranische Kunst der Pontusländer*, Handbuch der Archäologie, II, 1954, s. 428; M. I. Artamonov, *Skifo-sibirskoje iskusstvo zverinogo stija*, MIA, 177, 1971, s. 30 - 31.

⁸ I. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakijskoto izkustvo*, Sofija 1973. A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moskva 1979.

wszakże niedostatki materiału źródłowego, różnicowanie obrzędów grzebalnych⁹ i polisemantyzm towarzyszących im wyobrażeń.

W kulturze trackiej koń zajmuje poczesne miejsce. Już Homer (II. XIII, 4 i XIV, 227) sławi Traków za posiadanie pięknych koni, używanych tak w zaprzęgach, jak do jazdy wierzchem, później wysoko ocenia je Ksenofont (*Anab.* VIII, 6), a Tukidydes (II, 98) podkreśla dużą liczebność trackiej konnicy. Zachował się też interesujący, choć późny, opis polowania jeźdźców geckich na jelenia (Arrian, *Kyneg.* 23, 2). Elementy ekwipunku końskiego znaleziono okazjonalnie już w grobach trackich z VIII - VI wieku przed n.e., pełne zespoły pochodzą dopiero z drugiej połowy V wieku, jednakże pochówki mężczyzny wraz z koniem znane są właściwie od IV wieku¹⁰. W początkach I tysiąclecia przed n.e. pojawiają się — i utrzymują do czasów hellenistycznych — stylizowane głowy końskie na glinianych i kamiennych „kozlach ogniowych”¹¹. Z VII wieku pochodzą nieliczne brązowe figurki koni w powszechnej wówczas manierze geometrycznej¹², a wyobrażenia jeźdźców — jak świadczy np. srebrny pas z Lowec i ozdoby końskie z Letnicy¹³ — ukazują się współcześnie z omawianymi blaszkami „rotacyjnymi” i następnie rozpowszechniają się w wieloznaczeniowych przedstawieniach tzw. jeźdźca trackiego¹⁴.

Związki ludów północnopontyjskich z koniem są znacznie silniej udokumentowane. Informacje pisane w tym względzie, dotyczące Kimmerów i Scytów, można wydedukować z przekazów urartyjskich i asyryjskich VIII i VII wieku przed n.e.¹⁵ oraz z prorocत्व Jeremiasza (V, 15 - 17 i VI, 22 - 23),

⁹ Herodot IV, 71 - 73; V, 4 - 5 i 8; B. N. Grakov, *Skify*, Moskwa 1971, s. 34 nn.; I. Venedikov, T. Gerasimov, *Sztuka tracka*, II, Warszawa 1978, s. 12 - 14 i 30 nn.; Meljukova, *Skifja...*, s. 164 nn.

¹⁰ I. Venedikov, *Trakijskata juzda*, IAI, XXI, 1957; tenże, *S'krovišteto ot Vraca*, Sofija 1975, s. 14 nn.; Meljukova, *Skifja...*, s. 211 nn.; także, *K voprosu o vzaimosvjazach...* s. 111 nn.; Venedikov, Gerasimov, *Sztuka tracka II* ..., s. 13 i 54; G. Kitov, *Konskoe snariażenie vo Frakii*, (w:) Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, Bucureşti 1980.

¹¹ I. Venedikov, T. Gerasimov, *Sztuka tracka*, I, Warszawa 1976, il. 335; B. Hänsel, *Plastik der jüngeren Bronzezeit und der älteren Eisenzeit aus Bulgarien*, Germania, 47, 1969, s. 72 nn.; autor stanowczo sprzeciwia się opinii T. Gerasimova (*Keltski kulturi figuri ot B'lgarija*, IAI, XXIII, 1960), uważającego wszystkie bułgarskie znaleziska tego rodzaju za rezultat oddziaływań celtyckich i datującego je na III wiek przed n.e. Z Gerasimovem również nie zgadza się J. Rosen-Przeworska (*Ikonografia wschodnio-celtycka*, Wrocław 1976, s. 91 - 92).

¹² Venedikov, Gerasimov, *Sztuka tracka*, I, il. 5.

¹³ Tamże, il. 250 i 285 - 286.

¹⁴ G. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest 1938; I. Venedikov, *Le syncrétisme religieux en Thrace à l'époque romaine*, (w:) Acta Antiqua Philippopolitana, Sofia 1963; M. Opermann, *Zum Kult des thrakischen Reiter in Bulgarien*, Thracia III, Serdicae 1974.

¹⁵ Zob. *Izvestija drevnich pisatelej o Skifti i Kavkaze: vostočnyje teksty*, VDI, I, 1947,

bezpośrednie zaś wiadomości zaczerpnąć z podróżniczych zapisów Herodota. Wzmiankują one o konnych łucznicach (IV, 46), o jeździe scytyjskiej (IV, 121 - 122 i 128 - 130) i jej gonitwie za zającem (IV, 134), jak też opowiadają o rytualnym uboju koni składanych w ofierze scytyjskim bogom (IV, 60 - 62) oraz zmarłemu władcy (IV, 71 - 72). W pochówkach północnopontyjskich nagminnie spotyka się szkielety i elementy ekwipunku koni¹⁶. Zjawisko to posiada odległą tradycję, bowiem czaszki i kości przednich nóg zwierzęcia znajduje się od schyłku IV tysiąclecia w grobach jamowych między Uralem, Przedkaukaziem a Naddnieprzem¹⁷. W ikonografii scytyjskiej motywy końskie pojawiają się z początkiem VI wieku przed n.e., najpierw pod postacią stylizowanych głów i kopyt zdobiących zakończenia kościanych krepuley¹⁸, następnie zaś w kształcie całych lub częściowych wyobrażeń zwierzęcia dekorujących jego ekwipunek, nadto odzież, toporki-berła oraz tzw. zwieńczenia o wielorakim przeznaczeniu¹⁹. Wyobrażenia jeźdźców scytyjskich są na ogół współczesne wspomnianym wyobrażeniom trackim, plasując się między drugą połową V a pierwszą III wieku przed n.e., lecz w odróżnieniu od tych ostatnich są wykonane w stylu greckim²⁰. Niemal wszystkie znaleziska pochodzą z pochówków, tym samym świadcząc o doniosłej roli konia w obrzędach funeralnych Scytów oraz ludności zamieszkującej terytoria północnopontyjskie.

W świetle powyższych fenomenów rodzi się pytanie, czy i w jakiej mierze można mówić o określonych ideach kultowych zbieżnych dla Tracji i Scytii, biorąc pod uwagę analogiczne blaszki z głowami końskimi w układzie rotacyjnym.

Przed wszystkim ozdoby „rotacyjne” tego typu nie są jedyne, przy czym na terenach trackich repertuar motywów jest znacznie bardziej urozmaicony. W północnym Nadszarnomorzu kompozycja z czterech głów końskich (ryc. 2) wydaje się obowiązkowa, gdyż obok niej funkcjonują jeszcze tylko potrójne (*triskeloi*) zestawy głów drapieżników, jak mogą świadczyć współczesne znale-

passim; I. M. Diakonov, *Assiro-vavilonskie istočniki po istorii Urartu*, VDI, 2 - 3, 1951, passim.

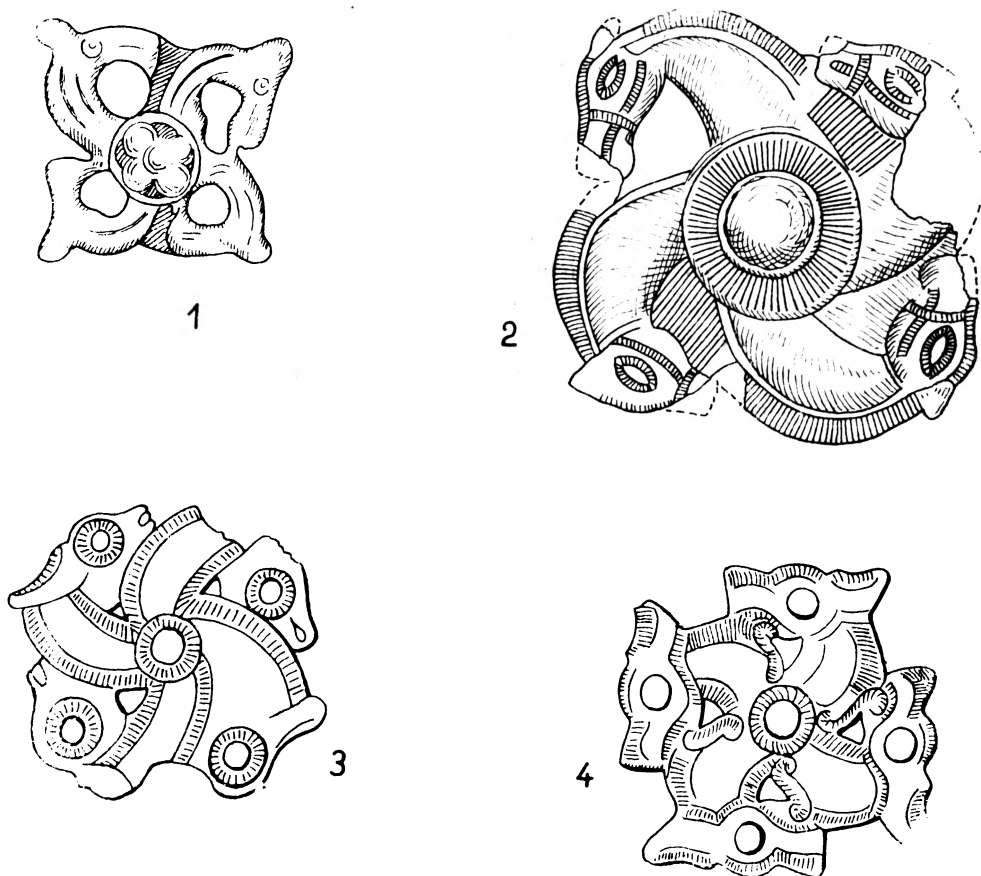
¹⁶ V. A. Illińska, *Skifska vuzda VI st. do n.e.*, Archeolohija, XIII, 1961; V. A. Ilinskaja, *Skifskaja uzda IV v. do n.e.*, (w:) Skifskie drevnosti, Kiev 1973; J. Kubczak, *Kurhany arystokracji scytyjskiej*, Poznań 1978, s. 76 nn.

¹⁷ J. J. Kuzmina, *Rasprostranienie konevodstva i kulta konja u iranojazyčnych plemien srednej Azii i drugih narodov starogo sveta*, (w:) Srednaja Azija v drevnosti i srednevekovie, Moskva 1977, s. 29 - 30.

¹⁸ V. A. Ilinskaja, *Nekotoryje motivy rannieskifskogo zverinogo stila*, SA, 1, 1965.

¹⁹ V. A. Illińska, *Pro skifski naveršniki*, Archeolohija, XV, 1963; Ilinskaja, *Nekotoryje motivy...*; także, *Kultovyje žezly skifskogo i predskifskogo vremeni. Novoe v sovetskoj archeologii*, Moskva 1965; M. I. Artamonov, *Sokrovišča skifskich kurganov*, Praga 1966, passim.

²⁰ Artamonov, jw., tabl. 150, 154 - 155, 253, 255 — może z wyjątkiem wyobrażenia na złotej blasze z kurhanu Gieriemiesowskiego (tabl. 188).

Ryc. 2. Blaszkki „rotacyjne” ze Scytii (VI - IV w. p.n.e.)

1 - Wołkowcy; 2 - Oguz; 3 - Kozieł; 4 - Krasnyj Kut. Srebro, brąz (1). [Wg V. A. Ilinskaja, *Kulturowe żezły skifskogo i przedskifskogo wremeni*, (w:) *Novoe v sovětskoj archeologii*, Moskwa 1965, ryc. 4: 1-2. Meljukowa, jw., ryc. 10: 3-4]

ziska z kurhanu Oguz oraz wcześniejsza blacha olbijska o schemacie krzyżowatym²¹. W Tracji tymczasem istniały zarówno potrójne jak poczwórne zestawy głów końskich, lwich, orlich i innych zwierzęcych, częstokroć nie dających się bliżej określić wskutek swoistej stylizacji (ryc. 1,1-7); nadto występowały przekształcone motywy roślinne (ryc. 1,8-9). Oprócz blaszek „rotacyjnych”, dla dekoracji rzędów trackich i scytyjskich spożytkowywano liczne blaszki innego rodzaju i pełnoplastyczne ozdoby teriomorficzne, przedstawiające bądź całe postaci zwierzęce bądź ich oddzielne części (ryc. 3-5); niektóre z tych elementów wcześniej niż w Tracji, bo już u schyłku VI wieku przed n.e. były znane w Scytii (ryc. 4,1; 5,4). Ponadto od najdawniejszych

²¹ Mancevič, *Ob uzdečkach...*, ryc. 2,3-4 i 7,3-4 (Oguz). Artamonov, jw., il. 34 (Olbia).

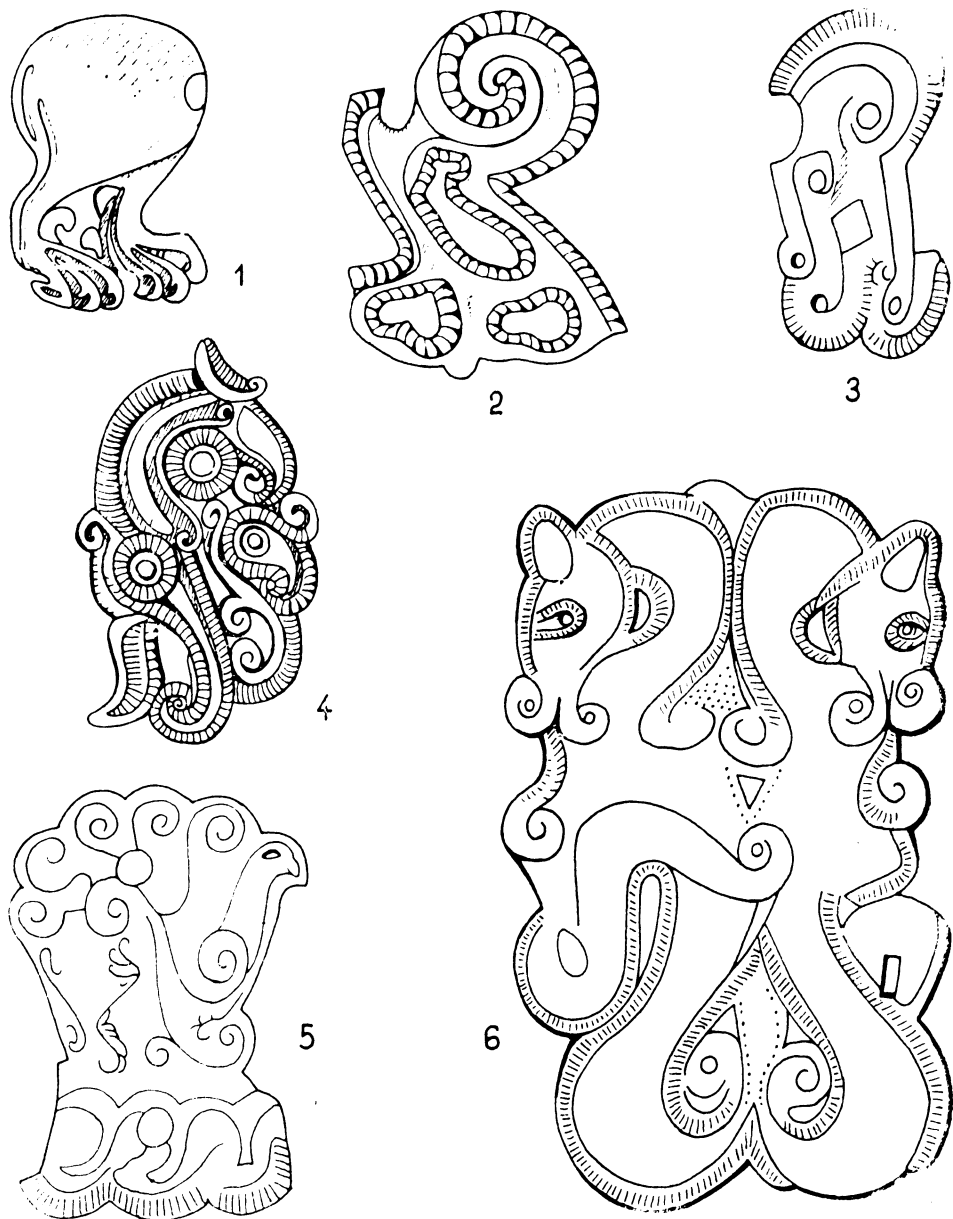

Ryc. 3. Blaszki ogłowia koni z Tracji (V - IV w. p.n.e.)

1 - Brezowo; 2, 4 - Krajowa; 3 - Orizowo; 5-6 - Wraca; 7 - Łukowit. Srebro, brąz (3). [Wg Meljukova, jw. ryc. 8: 1, 11; ryc. 9: 3, 5-8]

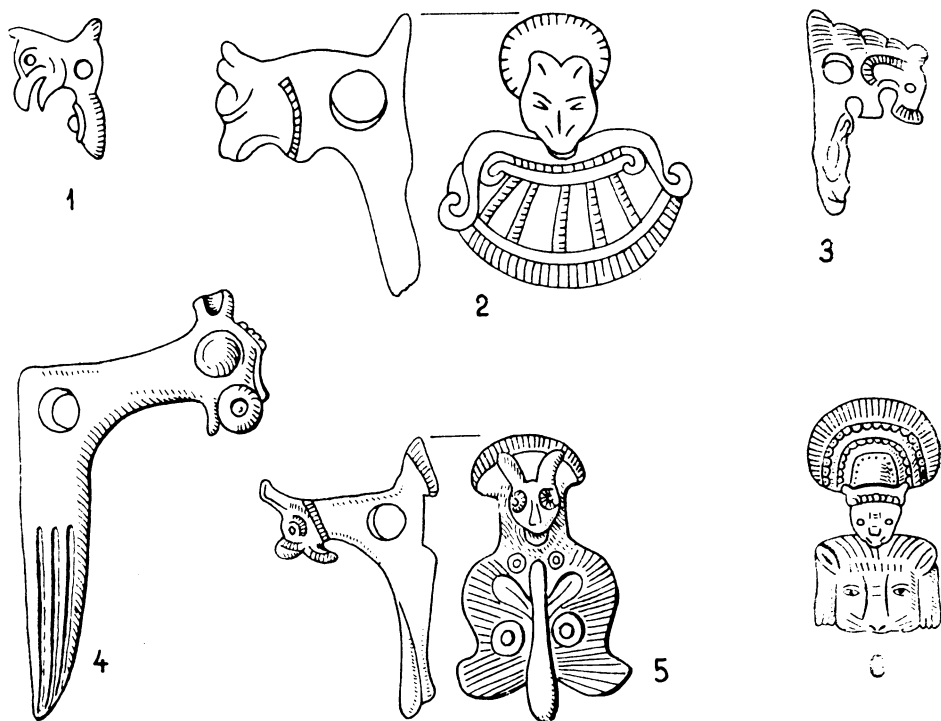
czasów powszechnie stosowano gładkie dyski, różnych form rozetki i krzyże równoramienne, później także lunule, rzadko natomiast motywy człeko-kształtne²². Tak bogaty repertuar ikoniczny nie mógł być dobierany dowolnie

²² Tracja: I. Venedikov, *S'krovišteto...*, il. 23 - 26 (blaszki z Wracy), Venedikov, Gerasimov, *Sztuka tracka*, I, il. 257 - 258 (naczólek ze Swezstari), 285 - 287 i 289 - 290 (płytki z Letnicy). Scytia: Artamonov, jw., il. 130 (blacha z Ługowej Mogiły), N. A. Onajko, *Antičnyj import v Pridnieprove i Pobuże v IV - II vv. do n.e.*, Moskwa

Ryc. 4. Blaszki wystroju końskiego ze Scytii (V - III w. p.n.e.)

1 Bobrica; 2 - Czmyrewa Mogila; 3 - Gajmanowa Mogila; 4 - Oguz; 5 - Czertomlyk; 6 - Krasnyj Kut. Zloto (2, 4 - 5), srebro (6), brąz (1, 3). [Wg Meljukova, jw., ryc. 6: 3, 6, 10; ryc. 7: 3, 14; ryc. 9: 1]

Ryc. 5. Naczółki końskie z Tracji i ze Scytii (V - III w. p.n.e.)

1 - Orizowo; 2 - Krajowa; 3 - Brezowo; 4 - Gruszełka; 5 - Ługowaja Mogiła; 6 - Czmyrewa Mogiła. Złoto (5 - 6), srebro (2 - 3), brąz (1, 4). [Wg Meljukova, jw., ryc. 3: 1, 5, 9; ryc. 4: 3, 7 - 8]

czy przypadkowo, lecz niewątpliwie wypływał z ustalonych pojęć na funkcję konia w danym społeczeństwie. I jeśli nawet ów paradny wystrój był stosowany przy różnych okazjach doczesnych, to przez sam fakt zawarcia w grobie wchodził on w obręb innej rzeczywistości — całkowitego i wystarczającego kosmosu²³. W tej sytuacji koń musiał prezentować określoną kategorię pojęciową, wielając idee kultowe, zmanifestowane m.in. elementami jego ekwipunku. Powszechnie wiadome jest doniosłe znaczenie konia na obszarach euroazjatyckich i jego aspekty kultowe, zwłaszcza u ludów indoeuropejskich, do których przecież należeli tak Trakowie jak Scytowie — wystarczy sięgnąć po opracowania L. Maltena, W. Koppersa czy F. Hančara²⁴, jak też do

1970, tabl. XXIII, 426 (naczółek z Cymbałowej Mogiły), XXIII, 429b i XXV, 429a, w (medaliony z Ługowej Mogiły), XXIV (blaszki z Czmyrewej Mogiły). *Drevnee zoloto iz sobranija Muzeja istoričeskich dragocennostej USSR*, Moskwa 1975, b. nr. (naczółek z Wołkowców). Mancevič, jw., ryc. 3,3 - 4 i 8,3 (napolezniki z kurhanu Oguz).

²³ Zob. Kubezak, *Kurhany...*, s. 126 nn.

²⁴ L. Malten, *Das Pferd im Totenglauben*, JDAI, XXIX, 1914; W. Koppers, *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen*, Leipzig 1936; J. Wiesner, *Fahren und*

ostatnich badań Shingi Fukai i J. Kużminy²⁵. Wynika z nich, że postać konia w obrzędach grzebalnych miała kilka różnych, acz ściśle z sobą powiązanych znaczeń. Koń był przede wszystkim zwierzęciem solarnym, z czym wiązała się jego funkcja psychopompa, ale również towarzyszył bogini wegetacji, stąd jego aspekt chtoniczny i udział w procesie regeneracji²⁶. A zatem całkowicie uzasadnione w wystroju końskim były symbole słoneczne w formie krzyża i rozety, czy też wyrażone pod postacią konia, jelenia, barana, lwa i drapieżnego ptaka, a także uosobienie sił kreacyjnych w wyobrażeniu byka lub wegetacji ukrytej w motywach roślinnych. Układy rotacyjne wzmacniały i niejako unaoczniały ideę wiecznego obrotu przemian, opierając się o podstawowe figury symboliczne — krzyż i koło — praktycznie zobrazowane przekształconym motywem swastyki.

Z tym wszystkim geneza blaszek „rotacyjnych”, będących punktem wyjścia niniejszych rozważań, pozostaje nie ustalona. I. Venedikov²⁷ uważa je za wytwór kultury trackiej, wywodząc je z krzyżowatych aplik rzędu końskiego, zapoczątkowanych znaleziskami z VIII - VII wieku przed n.e. (ryc. 6,1 - 2). U schyłku V wieku jakoby przydano im głowy zwierzęce, a niewykluczone przy tym były impulsy irańskie, mianowicie odwzorowanie ozdób perskiego wystroju koni. Jednakże trzeba tu zaznaczyć, że i w Scytii archaicznej znano już podobne elementy krzyżowate, umieszczane na przecięciach rzemieni ogłowia (ryc. 6,3), nadto wspomniane ozdoby perskie nie są dotąd znane²⁸, wreszcie zaś pierwsze przykłady blaszek „rotacyjnych” z czterema głowami końskimi odkryto w kurhanie 8 w Wolkowcach nad Sulą, datowanym na schyłek VI wie-

Reiten in Alteuropa und im Alten Orient, Leipzig 1939; F. Hančar, *Das Pferd in prähistorische und früher historische Zeit*, Wien 1956; zob. też V. B. Kovalevskaja, *Koń i vsadnik*, Moskwa 1977.

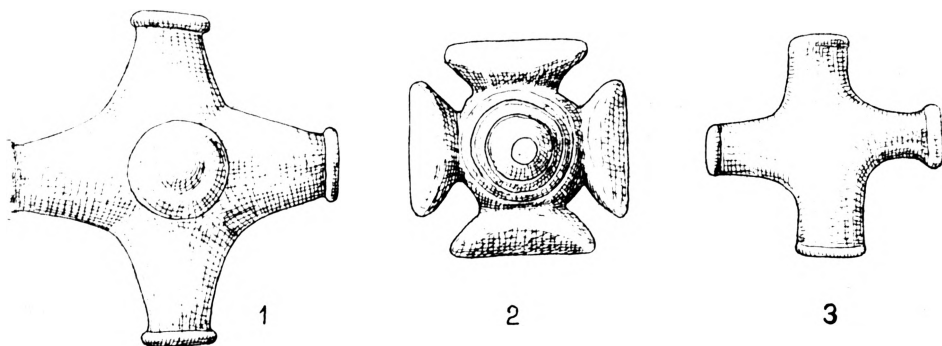
²⁵ Shingi Fukai, *Speculations on the Origin of the Floriated Male Ornaments of the Horses in the Ancient Times*, Tokyo 1967; Kuzmina, *Rasprostranene konevodstva...*

²⁶ J. J. Kuzmina, *Koń v religii i iskusstve sakov i skifov*, (w:) Skify i Sarmaty, Kiev 1977; także, *Rasprostranene konevodstva...*, s. 37 nn. Zob. też: J. Déchelette, *Le culte du soleil aux temps préhistoriques*, RA, XIII, 1909, s. 307 nn.; P. Ehrenreich, *Die Sonne im Mythos*, Mythologische Bibliothek VIII, Leipzig 1915/16, s. 52 - 57; J. Przyluski, *Nouveaux aspects de l'histoire des Scythes*, oraz *Les Scythes et la propagation de la civilisation de Hallstatt*, Revue de l'Université de Bruxelles, 42, 1936 - 1937, passim; Wiesner, *Fahren und Reiten...*, passim; M. Eliade, *Traktat o historii religii*, Warszawa 1966, passim; I. K. Svešnikov, *O simbolike veščej michalkovskich kladov*, SA, 1, 1968, s. 22 - 23; J. Rosen-Przeworska, *Religie Celtów*, Warszawa 1971, passim; J. J. Kuzmina, *O semantike izobraženij na čertomlyckoj vaze*, SA, 3, 1976; Z. Gočova, *Le culte solaire chez les Thraces*, Pulpudeva 2, Sofia 1978, s. 348; Kubczak, *Kurhany...*, s. 136 - 137.

²⁷ Venedikov, Gerasimov, *Sztuka tracka*, II, s. 55 - 58.

²⁸ Zob. I. Venedikov, *L'art thrace et l'art achéménide*, (w:) Actes du Premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes, I, Sofia 1969; Meljukova, *K voprosu o vzaimosvjazach...*, s. 112.

ku przed n.e. (ryc. 2,1)²⁹. W związku z tym A. Meljukova³⁰ — odrzucając tezę Venedikova jako nieuzasadnioną — twierdzi, że to właśnie scytyjski styl zwierzęcy zainspirował powstanie blaszek „rotacyjnych”, które następnie zaadaptowano w Tracji, przetwarzając motywy w swoistej manierze, jaka z kolei ujawniła się w Scytii w IV wieku przed n.e. Trackie ozdoby tegoż czasu

Ryc. 6. Apliki krzyżowate z Tracji i ze Scytii (VIII - VI w. p.n.e.)

1 — Gwgegi; 2 — Biała Slatina; 3 — Gula-Gorod. Brąz. [Wg I. Venedikov, T. Gerasimov, *Sztuka tracka*, I Warszawa 1970, il. 12 - 13; V. A. Ilinskaia, *Ranneskijskie kurgany bassejna r. Tiasmin VII - VI vv. do n.e.*, Kiew 1975, tabl. IV, 7]

wydają się rezultatem długoletniego rozwoju stylu animalistycznego, który nie posiada prototypów ani form przechodnich na rodzimym terenie, natomiast odpowiada odnośnym osiągnięciom scytyjskim z V/IV wieku przed n.e. Spostrzeżenia Meljukovej, na pozór słuszne w świetle materiału zabytkowego, wynikają z zadawnionych poglądów, że związki kulturowe wyznaczało podobieństwo form i ich ewolucja. Warto więc przypomnieć, iż sam „scytyjski” styl zwierzęcy pojawił się niegdyś w postaci zasadniczo ukształtowanej, a stu-letnie wielokierunkowe poszukiwania jego prototypów pozostają wciąż bezowocne³¹. Już tylko ten przykład skłania do przegrupowania problematyki badawczej, ukierunkowując ją na sprawy znaczeniowe³². Dlatego też nie sposób przejść do porządku nad stwierdzeniem Meljukovej, że blaszki „rotacyjne” typu wolkowieckiego (ryc. 2,1) zostały później opracowane po swojemu przez

²⁹ V. A. Ilinskaia, *Skify dneprowskiego lesostepnego lewobereżja*, Kiew 1968, s. 130.

³⁰ Meljukova, *K voprosu o vzaïmosvjazach...*, passim.

³¹ V. A. Ilinskaia, *Sovremennoe sostojanie problemy skifskogo zverinogo stila*, (w:) Skifo-sibirskij zverinyj stil...

³² J. J. Kuzmina, *Skifskoje iskusstvo kak otażenie mirovozzrenija odnoj iz grupp indoirancev*, (w:) Skifo-sibirskij zverinyj stil...; zob. też: M. I. Vjazmitina, *Ranne pamjatniki skifskogo zverinogo stila*, SA, 2, 1963; K. Bakay, *Scythian Rattles in the Carpatian Basin and their Eastern Connections*, Budapest 1971; G. Charrière, *L'art barbare scythe*, Paris 1971; A. M. Chazanov, A. I. Škurko, *Social'nyje i religioznyje osnovy skifskogo iskusstva*, (w:) Skifo-sibirskij zverinyj stil...

Traków, „nie osiągnąwszy rozwoju na gruncie scytyjskim”³³. Abstrahując bowiem od różnic stylowych, wynikłych niewątpliwie z odmiennych warunków sformowania obu tych grup zabytkowych, poważne wątpliwości budzi sugestia, jakoby jednostkowy typ ozdoby scytyjskiej z końca VI wieku przed n.e. rozkwitnął bujnie po upływie stu lat na innym, chociaż sąsiednim, obszarze kulturowym. Uzasadniony natomiast może być wniosek, że układy rotacyjne pojawiły się na każdym ze wskazanych terenów w odpowiednim po temu czasie, wyrażając kształtem idee związane z konkretnymi potrzebami. Co więcej, chętnie stosowane w IV wieku przez Scytów blaszki „rotacyjne” typu trackiego (ryc. 2,2 - 4) potwierdzają ciągłość tych idei, przeto brak odnośnych zabytków z V wieku przed n. e. trzeba uznać za tymczasowy. Albowiem w świetle nieprzerwanej ewolucji kultury scytyjskiej, ugruntowanej tysiącami podobnych do siebie znalezisk różnego rodzaju, wręcz nierealna wydaje się luka w pojęciach tożsamy dla VI i IV wieku. Inaczej wygląda omawiana kwestia w odniesieniu do terenów trackich, jako że dotychczasowy materiał jest tam wyrywkowy i znacznie słabiej udokumentowany. Jednakże on również pozwala na wysunięcie określonych supozycji.

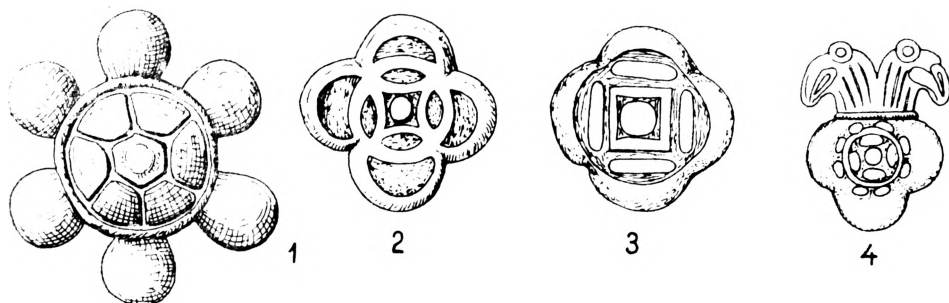
Moim zdaniem, w sferze pojęciowej u podstaw blaszek „rotacyjnych” leżą wspomniane apliki krzyżowate oraz rozety, zwłaszcza czteropłatkowe (ryc. 6 - 7). Od pradawnych czasów oba te motywy symbolizują słońce. Ramiona krzyża i punkt ich przecięcia dają piątkę — cyfrę doskonałą, wyrażającą stabilność świata (ramiona) i jego związek z niebem (skrzyżowanie), a w dalszej przenośni — życie i śmierć. Ów najbardziej uniwersalny symbol wiąże przestrzeń, czas i wieczność, rozeta zaś wywodzi się z kręgu, zawsze uosabiającego niebo oraz niezmienny ruch bez początku i końca, a wszystkie te pojęcia ucieleśnia swastyka (*gammadion*) — motyw równie stary i rozpowszechniony³⁴. Najwcześniejsze trackie i scytyjskie ozdoby rzędu końskiego prezentują krzyże i rozety, zazwyczaj z centralnie wyodrębnionym umbem lub kręgiem (ryc. 6,1 - 2; 7,1 - 3). Ponadto niektóre scytyjskie rozetki czteropłatkowe miewają po dwie przylegające do siebie orle główki (ryc. 7,4), a tracki naczółek z Sofroniewa łączy motywy geometryczne ze stylizowanymi zwierzęcymi i jest opatrzony *triskelosem*³⁵. Tak więc bezpośrednie przetworzenie form geometrycznych o określonym ładunku symbolicznym w podobne formy teriomorficzne — jak uważa Venedikov — było zupełnie możliwe, a nawet w obrębie ewolucji artystycznej na omawianych terenach wręcz nieuniknione. Trzeba przy tym podkreślić, że głowy końskie na blaszkach z Wołkowców rotują wokół rozetki (ryc. 2,1), a późniejsze blaszki trackie mają obowiązkowe umbo pośrodku (ryc. 1). Na razie przykłady

³³ Meljukova, *K voprosu o vzaimosvjazjach...*, s. 126.

³⁴ G. de Champeaux, S. Sterckx, *Introduction au monde des symboles*, Paris 1966, s. 24 - 25 i 31 - 32; por. M. H. Gobert, *L'origine des religions*, Paris 1977, s. 58 nn.

³⁵ Venedikov, Gerasimov, *Sztuka tracka*, I, il., 15 - 16.

północnopontyjskie są najwcześniejsze, odzwierciedlając pojęcia Scytów strefy leśno-stepowej³⁶, niemniej są to pojęcia ogólnoludzkie, wyrażające się podobnymi obrazami, na co zwrócił uwagę blisko sto lat temu E. Goblet d'Alviella³⁷, później zaś m.in. A. Roes, R. Guénon, G. Champeaux, M. Eliade czy M. Gobert³⁸. Wobec trwałości wskazanych symboli oczywiste

Ryc. 7. Apliki rozetowe z Tracji i ze Scytii (VII - VI w. p.n.e.)

1 — Sofroniewo; 2 — Bieriestniagi; 3 - 4 — kurhany n. Sulą. Braz. [Wg Venedikov, Gerasimov, jw., il. 11; V. A. Il'inska, *Skifskaja razuda VI st. do n.e.*, Archeologija, XIII, 1961, ryc. 14: 6, 8 - 9]

stają się lokalne przeobrażenia form wyrazowych. Tym bardziej więc znamienna wydaje się dominacja na obszarach scytyjskich blaszek „rotacyjnych” o czterech głowach końskich, świadczy bowiem o ciągłości ideowej, mimo późniejszej akceptacji trackich formuł artystycznych. W tej ostatniej dopatrywałbym się analogii do postępowania Scytów już w odniesieniu do pierwszej fazy ich swoistego stylu zwierzęcego, kiedy to przejmowali oni z zewnątrz tylko takie elementy formalne, jakie odpowiadały ich światopoglądowi, a sięgały prairkańskich wyobrażeń ideowych³⁹. W przypadku blaszek „rotacyjnych” zadanie to ułatwiało ówczesne podobieństwo trackich i scytyjskich środków artystycznych oraz zasadnicze funkcjonowanie tychże ozdób. Jednakże formuły symboliczne związane z pozycją konia w obrzędzie funeralnym Traków nie są dotąd zbadane: mogły one zawierać swoiste komponenty, jako że ludy te były co prawda indoeuropejskie, lecz nie — jak Scytowie — irańskie. Ta więc przede wszystkim dziedzina wymaga jeszcze wnikliwego rozpatrzenia.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (Poznań)

³⁶ Ilinskaja, *Skify dneprowskiego...*, s. 174.

³⁷ E. Goblet d'Alviella, *The Migration of Symbols*, Westminster 1894 (repr. New York 1956), s. 11 nn.

³⁸ A. Roes, *Tierwirbel*, IPEK, 1936/37; R. Guénon, *Symboles fondamentaux de la Science sacrée*, Paris 1962, passim; Champeaux, Sterckx, *Introduction...*, s. 11 nn.; Eliade, *Traktat...*, passim; Gobert, *L'origine...*, passim.

³⁹ Zob. Kuzmina, *Skifskoe iskusstvo...*, s. 59.

THRAKISCHE UND SKYTHISCHE VERZIERUNGEN DES PFERDEGESCHIRRS IM ROTATIONS-AUFRISS

Zusammenfassung

Der Artikel ist im generellen der Bedeutung der Verzierung des Pferdegeschirrs aus den thrakischen und skythischen Begräbnissen gewidmet. Das Zentrum des Interesses bilden die Blätter der Schädelhaube im sog. Rotationsaufriss (hakenkreuzartig), die sich vorwiegend aus vier Tierköpfen um den zentralen *Umbos* zusammengesetzt haben. Im 4. Jh. v. u. Z. waren die Blätter dieser Art in Thrakien und Skythien allgemein verbreitet, wovon zahlreiche Funde aus den Grabhügeln der lokalen Stammesaristokratie zeugen. Die Stilmerkmale weisen darauf hin, daß diese Blätter aus den thrakischen Werkstätten stammen, wobei die Skala der in Thrakien vorkommenden Motive abwechslungsreicher ist und in den dreifachen bzw. vierfachen Tier- und Pflanzenanordnungen zum Ausdruck kommt. Die dreifachen Anordnungen sind dagegen in Skythien sehr selten; und die vierfachen begrenzen sich lediglich auf die stillisierten Pferdeköpfe. In den nordpontischen Gebieten taucht diese Komposition zum ersten Male bereits gegen Ende des 6. Jhs. v. u. Z. auf (Wolkowtzen an der Sula); sie unterscheidet sich zwar ihrem Stil nach von den späteren thrakischen, ist jedoch ideenmäßig mit denen identisch. Es erweckt den Anschein, daß die Rotationsaufrisse in jedem der genannten Gebiete zum entsprechenden Zeitpunkt aufgetaucht sind und mit ihrer Form die mit konkreten Ideen verknüpften Bedürfnisse ausgedrückt haben. Die Kompositionen sind wohl Ergebnis einer Wandlung von geometrischen Formen mit dem analogen Ideeninhalt, d. h. des Kreuzes und der Rosette; diese Motive waren bei der Verzierung von thrakischen und skythischen Pferden schon frühzeitig verwendet worden. Es konnte jedoch keine eigenwillig zusammengestellte Verzierung sein, sondern sie mußte streng den funerealen Ideen unterworfen sein, in denen das Pferd als Solartier mit der Funktion eines Psychopompos, zugleich jedoch auch als chthonisches, mit dem Regenerationsprozeß im Zusammenhang stehendes Tier, eine bestimmte Position eingenommen hatte. Daher rühren zahlreiche teriomorphische Verzierungen und Pflanzenmotive, die eine Ausweitung der fundamentalen Sonnensymbole — des Kreuzes und des Zirkels, der Swastik und der Rosette — sind. Im Endeffekt bringen die besprochenen „Rotationsblätter“ allgemeinmenschliche Ideen zum Ausdruck; bei den Thrakern und Skythen kommt ihnen im Zusammenhang mit dem Pferd und seiner permanenten Position bei den indoeuropäischen Völkern eine besondere Bedeutung zu. Trotz der bekannten Konvergenz in den Vorstellungen konnte jedoch ihr Bedeutungsinhalt unterschiedliche Komponenten aufweisen, worauf die Differenzen in den Begräbnisritualen bei den Thrakern und Skythen als auch der Umstand hinweisen würden, daß beide diese Völker den verschiedenen indoeuropäischen Gruppen angehört hatten. Somit verlangt dieser Forschungsbereich nach noch eingehenderen Studien.